

TÓTH PÉTER

„BIBLIA HEBRAEORUM”

(Egy zsidó apokrif töredékei az Érsekújvári kódexben)

Az 1529 és 1531 között Sövényházi „soror” Márta által másolt Érsekújvári kódex nagyságát tekintve a második legterjedelmesebb nyelvemlékünk,¹ anyagának összetettségét és változatosságát tekintve azonban talán a legsokszínűbb, legérdekesebb összeállítás. A kódex már a benne található több mint 4000 soros verses Szent Katalin-legenda miatt is rendkívüli jelentőségű, ám az itt fennmaradt legendák, prédikációk, s elsősorban a hosszú, félig dramatikus, sőt – nyelvemlékeink között egyedülálló módon – illusztrált passiószövegei is igen fontosak.

Éppen ezért különös, hogy a 20. század eleje óta szinte alig foglalkoztak a kódex szövegeivel és azok forrásaival,² s egyelőre még kritikai kiadása sem látott napvilágot.³ A kódexben fennmaradt nagybőjti beszédek és az Érdy-kódex sermói közötti szerkezeti összefüggésekre Madas Edit világított rá,⁴ újabban pedig Korondi Ágnes vizsgálta meg a Bernátnak tulajdonított *Liber de modo bene vivendi* magyar fordításának sajátos szerkezetét.⁵ A számos különleges részletet megőrző passiók szövegeivel azonban Pusch Ödön 1910-es,⁶ illetve Kardos Tibor 1960-ban megjelentetett, a szövegeket drámatörténeti

¹ Sövényházi Márta, aki nevét a kódex 310. lapján örökítette meg, nem egymaga másolta az Érsekújvári kódex szövegét, az ő keze mellett még legalább két másik írás is megkülönböztethető a kézirat lapjain. Vö. *Nyelvemléktár* (a továbbiakban: Nyt.), IX, ix–xi.

² A kódexre vonatkozó eddigi irodalmat jól összefoglalja *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*, I. Bp., Akadémiai, 1972, 160; CSAPODI Csaba, *A „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény (K 31–K 114)*, Bp., MTA, 1973, 26–27; ill. legújabban DARVAS Anikó, *Érsekújvári Kódex = „Latiatic feleym...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29–2010. február 28.*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 286–287.

³ Mindmáig VOLF György 1888-as, a *Nyelvemléktár* IX–X. köteteként megjelent kiadása használatos, az új, faksimile kiadás a közeljövőben várható.

⁴ MADAS Edit, *Adalékok az Érsekújvári Kódex sermóihoz = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., OSZK, 1989, 203–223.

⁵ KORONDI Ágnes, *A Liber de modo bene vivendi szerzősége és szöveggörnyezetei a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom tükrében*, Erdélyi Múzeum, 67(2005), 156–164.

⁶ PUSCH Ödön, *Vallásos elmélkedések kódexeinkben*, Kolozsvár, Stief Jenő, 1910, 26–28, ill. 35–36, 37–38. Pusch azonban jobbra csak a párhuzamok felfedezéséig jut, s csak a passió feletti elmélkedés hasznát taglaló szöveg (Nyt. IX, 19–23) és Johannes Herolt 48. prédikációja közötti kapcsolatra vonatkozó megállapítása tűnik pontosnak.

megközelítésben elemző vizsgálatai óta gyakorlatilag senki sem foglalkozott.⁷ A passiófeldolgozások, egy „Krisztus kénjáról való elmélkedés” (pp. 19–64 – Nyt. IX, 19–56), illetve a „Siketh péntekre való predykáció” (pp. 74–77 – Nyt. IX, 64–66) és az illusztrált, ún. „Magyar passió” (pp. 77–102 – Nyt. IX, 67–86) közé ékelődő rövidke kis szövegről (pp. 65–73 – Nyt. IX, 57–63) pedig szinte teljesen elfeledkezett a magyar kutatás.

A Krisztusnak kénjáról való tudások

A magát *Krisztusnak kénjáról való tudások: a fegyverökről avagy állatokról, melyekkel Krisztust kénzötták* címmel meghatározó szöveg még a kódex Csapodi Csaba-féle leírásából, illetve ennek nyomán még a kötet tartalmának legfrissebb bemutatásából is teljesen kimaradt,⁸ és forrásaival, jelentőségével sem foglalkozott eddig senki. Pedig az összeállítás a maga korában eléggé olvasott lehetett, ha az Érsekújvári kódex egyetlen, már a 17. században is hiányzó lapja épp ezt a szöveget tartalmazta, amelyet azután – szintén népszerűsége bizonyítékaképpen – a kiszakadt vagy kiemelt lap alapján egy korabeli kéz egy utólag beillesztett lapon pótolta.⁹

Igaz ugyan, hogy e furcsa kis szöveget a kódex többi passió darabjával együtt Toldy Ferenc 1857-ben nyomtatásban is kiadta,¹⁰ és Volf György 1888-as kiadásában is elérhető,¹¹ sőt 1931-ben Horváth János a Katalin-legenda mellett a kódex egyik legérdekesebb szövegeként definiálta,¹² a Krisztus kízóeszközeinek, az ún. *Arma Christine* darabjait, illetve azok történetét bemutató rövid összeállítás mindaddig csak Bálint Sándor¹³ és a nyomában járó néprajzi és népművészeti kutatás figyelmét keltette fel.¹⁴ Ám ők is csak a szöveg regisztrálásáig jutottak, s csupán az *Arma Christi* ikonográfiai típusát sajátos módon magyarázó, korai magyar nyelvű szövegemlékként hivatkoztak rá, forrásait, esetleges kapcsolatait azonban nem kutatták.

Jóllehet, ha a szöveget közelebbről is szemügyre vesszük, számos igen érdekes Biblián kívüli, apokrif tradíciót találunk benne, amelyek Krisztus kínszenvedésének apróbb, máshonnan nem ismert részleteit, illetve a kízóeszközök sajátos, ószövetségi eredetét

⁷ KARDOS Tibor, *Régi magyar drámai emlékek*, Bp., Akadémiai, 1960, I, 112–113, ill. a „devóciós passió” címmel a kódexből közölt passió szöveg, *uo.*, 412–422.

⁸ CSAPODI (*i. m.*, 24), ill. ennek nyomában Wehli Tünde legújabb írása (WEHLI Tünde, *Az Érsekújvári kódex illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikánák kolostorában 1530 körül* = „*Latiatic feleym...*”, *i. m.*, 159–170) a „tudások” szövegét – bár az a kódexben határozottan elkülönül az előző és a következő szövegtől – mégis egybeveszi a megelőző szöveggel, s létezését nem is jelzi külön.

⁹ Ez a levél a kódex jelenlegi 69–70. lapja.

¹⁰ TOLDY Ferenc, *Régi magyar passió rajzokkal*, Pest, 1857, 156–171.

¹¹ Nyt. IX (1888), 57–63.

¹² HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1931, 238.

¹³ BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd*, Bp., Szent István Társulat, 1973, 310; Bálint a szöveget teljes egészében közölte is.

¹⁴ Így pl. S. LACKOVITS Emőke, *Krisztus-ábrázolások a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében, I, A szenvedő Krisztus megjelenítése*, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 23(2004), 123–154, 135.

mutatják be. A szöveg Krisztus megköötéséről, illetve az ehhez használt kötél előtörténetének leírásától kezdve végig bemutatja az összes, a passió során felhasznált eszközt, a kereszttől a töviskoronán keresztül a szegeken és a felfeszítésnél használt kalapácson át egészen a kereszt alapkövéig, illetve a Krisztusnak nyújtott ecetes és epés szivacsig, és részletesen elbeszéli ezek felhasználását és ószövetségi előtörténetét, majd felsorolja, hogy ezek ma melyik országban találhatóak.

A szöveg tudni véli például, „hogyan kötetlenek a latrok [Krisztus] firfiúságára és az házban tétova vondozták mind ét (éjjel) által nagy szégyenségben anyaszült mezítelen. Mely kénnak miatta Krisztusnak teste mind megdagadozott volt” (Nyt. IX, 58, 11–14). Azt is elbeszéli, hogy „az édes Jézus öt könnyet hullatott: kettőt az jobb szeméből, hármát az bal szeméből... És az könnyhullatások oly igen megsértették volt az ő szemét, hogy csak alég látott véle” (Nyt. IX, 59, 16–21). De tud a megfeszítés legapróbb részleteiről is, s elmondja, hogy „először a bal kezét megszegezék, mely szeget a verővel kilencszer ütöttek... Annak utána Üdvezítünknek az jobb kezét a fúrásra vonták, mely fúrás igen messze volt a másiktól, és még kilencszer a szeget reá ütötték. Azután az ő fölséges lábait is megszegezték. És mivelhogy messze fúrták volt a szeghelyt, ismét kivonták és ismét kilencszer a szeget reá ütötték. De... mivelhogy a szeg félen ment volt, azért ismét a szeget a verővel kivonták lábából, és az fúrásban verték annak utána. Azért néha a verő a szegre, néha pedig Krisztus Urunk lábaira esett, azképpen azért igen nagy kint vallott öfölsége.” (Nyt. IX, 60, 32–61, 77.) A részletek után pedig egy érdekes listát közöl, melyben előszámlálja a passió legkülönbözőbb ereklyéit a Krisztus elleni ítélet őrző pergamenlevéltől a Jézus szakállából kitépett nyolc szálon át egészen az utolsó vacsora asztaláig, s felsorolja, hogy ezek mely „királyok”, „ispánok” stb. birtokában vannak (Nyt. IX, 62, 23–63, 6).

A szöveg érdekessége a furcsa, szinte már bizarr naturalisztikus részleteken túlmenően abban áll, hogy a nyelvemlékeinkben szokásos „doctorok” (Nyt. IX, 61, 30; 62, 3) vagy „némely doctorok” (Nyt. IX, 61, 22) mellett egészen konkrét forrásokra is utal. A szöveg már rögtön az elején azt állítja például, hogy a címben ígért „tudások” valójában a „sydo doctorok” (Nyt. IX, 57, 5) elbeszéléséből származnak. Ám e még mindig túl általános megnevezést a későbbiekben – például épp az imént idézett, Krisztus férfiúságára kötött kötéllel kapcsolatban – többször is pontosítja. A szöveg két konkrét névre: egy „Isaac nevő sydo doctorra” (Nyt. IX, 58, 10, 35; 59, 28; 60, 17, 27; 61, 11), illetve egy bizonyos „zent Nodywsra” (Nyt. IX, 58, 12, 17; 59, 21; 61, 3, 20) hivatkozik, akik közül az utóbbinak „Krisztus kénja megjelent volt”.

A két említett „forrás” azonosítása azonban a nevek ismeretében sem egyszerű. Szent Nodius személyére ugyanis mindeddig semmilyen forrásban sem sikerült rábukkannom, s az „Isaac nevő sydo doctor” azonosítása sem egyszerű feladat. A későközépkorban ugyan ismert és igen népszerű volt egy bizonyos Sámuel rabbi által írott levél, amelyet a mű elején olvasható címzés szerint rabbitársának, a nagy tekintélyű Izsák rabbinak címzett, hogy különböző ószövetségi érvek segítségével meggyőzze őt arról, hogy Krisztus a

várt messiás,¹⁵ ám ebben nyomát sem találjuk az Érsekújvári kódex bizarr részleteinek. Ráadásul a levélre inkább írója, Sámuel rabbi, s nem annyira a címzett Izsák nevével szoktak hivatkozni. Nyilvánvaló tehát, hogy – még ha a két Izsák esetleg azonos is – a szöveg bizonyosan nem Sámuel rabbi egyébként gyakran idézett, s a középkori Magyarországon is ismert leveléből származik.¹⁶ A szöveg nyomára éppen ezért nem is a nevek keresése, hanem a hazai provenienciájú kódexek feltáratlan passiók beszédeinek vizsgálata és elemzése során sikerült rábukkannom.

A Tudások latin párhuzamai

Két, feltehetőleg a középkori Magyarország területéről származó latin nyelvű kódex ugyanis olyan passiók szövegeket őrzött meg, amelyekben néhány hasonló forrásmegjelölésre találhatunk. Az egyik, egy jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, a katalógus szerint a Batthyány család könyvtárából származó 15. századi kódex¹⁷ egy rendkívül hosszú, mintegy 60 levél terjedelmű, számos érdekes, máshonnan nem vagy csak alig ismert részletet megőrző passiót tartalmaz.¹⁸ A kódex passiók traktátusában sok helyütt találkozunk Izsák rabbi nevével, amely rendszerint egy-egy a passió részleteire, illetve eszközeire vonatkozó „notát” vezet be.¹⁹ A másik, ma a gyulafehérvári Batthya-

¹⁵ A levél az előszó szerint eredetileg arabul íródott, amelyet azután egy Alfonz nevű domonkos szerzetes fordított latinra, s ez a verzió azután a középkor egyik legnépszerűbb szövege lett. Több száz kézírata és nyomtatott kiadása maradt fenn, s lefordították a középkori Európa csaknem minden nyelvére, az angol, német és francia mellett még lengyelre és oroszra is. Vö. minderről Monika MARSMANN, *Die Epistel des Rabbi Samuel an Rabbi Isaak: Untersuchung und Edition*, Siegen, 1971; Ora LIMOR, *The Epistle of Rabbi Samuel of Morocco: A Best-seller in the World of Polemics* = Ora LIMOR, Guy G. STROUMSA, *Contra Iudaeos: Ancient and Medieval Polemics between Christians and Jews*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1996, 177–194.

¹⁶ A levélnek két hazai provenienciájú kézírata is fennmaradt, mindkettő a Felvidékről származik: Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyaneum, R I 105, ff. 161va–179ra, ill. R II 44. Vö. Julius SOPKO, *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*, Martin, Matica Slovenská, 1982, II, 180–182, 212–213. Ráadásul 1482-ben Sebastiano Salvi, a neves humanista Báthori Miklós (†1507) váci püspöknek ajánlotta a traktátus általa újraszerezett és kicsiszolt fordítását. Vö. az ajánlólevelet: ÁBEL Jenő, HEGEDŰS István, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Bp., Hornyánszky, 1903, 442; Oskar KRISTELLER, *Sebastiano Salvini: A Florentine Humanist and Theologian, and a Member of Marsilio Ficino's Platonic Academy* = O. K., *Studies in Medieval and Renaissance Thought*, Roma, Ed. di Storia e Letteratura, 1993, III, 173–206, 188–193.

¹⁷ *Tractatus bonus et electus super passionem Domini valde devotus iuxta peregrinationem sanctae terrae*, Budapest, OSZK, Clmae 402, ff. 288r–336r; vö. BARTONIEK Emma, *Codices manu scripti Latini – Codices Latini medii aevi*, Bp., OSZK, 1940, 363. „Com. de Batthyány. (Cf. arma in dorso tegumentis.) Növ. Nap. 1932/47.”

¹⁸ A szövegben rengeteg érdekes adalékot találhatunk, így például idézeteket Nikodémus és a Nazoreusok evangéliumából (Clmae 402, ff. 307v, 312r, 313r), illetve egy rendkívül érdekes marginális bejegyzést (Clmae 402, f. 303v), amely azt beszéli el, hogy Júdás árulása után az áruló anyja által sütött kakas felrepült a tűzről, s kukorékolni kezdett, hogy így tegyen tanúságot Krisztus feltámadásáról. Ez utóbbiról lásd NAGY Ilona, *Neuentdeckte Apokryphen und die Folklore: Der gebratene Hahn kräht*, *Acta Ethnographica Hungarica*, 52(2007), 287–327.

¹⁹ Clmae 402, ff. 293v, 296v, 299v, 308v, 311v, 314r, 318v, 320r, 321r, 331r.

neumban található, a Felvidékről, feltehetőleg Lőcséről származó szintén 15. századi kéziratban²⁰ pedig nem annyira Izsák nevével, hanem „Nota” vagy „Item nota” kifejezések kíséretében a passió eszközeit bemutató apró idézetekkel találkozunk, amelyek csupán egyetlen helyen hivatkoznak egy bizonyos „magister Isaac”-ra.²¹

Ha ezeket a latin szövegrészeket egybevetjük Sövényházi Márta szövegeivel, jól láthatjuk, hogy azok számos esetben pontosan megfelelnek a magyar fordításnak. Így például éppen az előbb idézett, Krisztus könnyeivel kapcsolatos tudósításban, amelyet szinte azonos formában találunk meg a Batthyaneum kódexében.

Érsekújvári kódex, pp. 67–68 (Nyt. IX, 59, 12–23)

Azért úgymond Szent Nódus, kinek Krisztus kénja megjelent volt, hogy Krisztus az keresztfát az ő nagy erőltlen voltáért el nem viheté. Azért kényszeríték az Simon Cireneust, hogy segélene neki vinni. És úgymond Szent Nódus; hogy az időben sírt az édes Jézus és őt könnyet hullatott: kettőt az jobb szeméből, hármat az bal szeméből. Nézzed azért ájtatos lélok az te lelki szemeiddel: ki sír, nem egvéb, hanem az felséges Istennek fia, az te idvezítőd. És az könnyhullatások oly igen megsértették volt az ő szemét, hogy csak alég látott véle. És úgymond Szent Nódus, hogy az könnyhullatások az ő fejében meggyűltek volt. És az ő oldalát mikort megnyitották, akkoron folytanak ki belőle.

Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyaneum, R II 63, f. 214ra

Nota, quod sanctus Amidinus, cui passio Christi est pro maiori parte revelata, dicit, quod Pater Filio in auxilio tantum ivit sicut in crucis portatione. Et quando Symon Cirenensis Christo in auxilium datus fuisset ad crucem portandum [!]. Quando enim Symoni fuit crux data in una parte ad portandum, **tunc solum quinque lacrimas ab oculis misit: tres a sinistro et duas a dextero. Et erant ita grossae, quod causaverunt Christo oculorum suorum caligositatem. Quia lacrimae venientes a cerebro recollentes in oculis Christi transierunt in cor suum et immo in perforatione cordis illa aqua una cum sanguine exivit.**

A fenti összevetésből jól látható, hogy – bár a Batthyaneum szövege bővebb, mint az Érsekújvári kódex magyar fordítása – a forrás, Szent Nodius/Amidinus, illetve az alapinformációk, Krisztus könnyezése, a könnyek száma, természete és eredete pontosan megegyeznek. Azt azonban a Batthyaneum kódexe sem árulja el, vajon ki is az említett szent, akinek „Krisztus kénja megjelent volt”, és voltaképpen mi is az a latin szöveg, amelyet felhasznál tőle.

A kérdés megválaszolásához az OSZK kódexében található idézeteket kell megvizsgálnunk, amelyek már valamivel konkrétabb forrásmegjelöléseket, s talán még az eddigieknél is szorosabb latin párhuzamokat nyújtanak Sövényházi Márta szövegéhez. A legpontosabb egyezésekre éppen a fentebb is említett, Krisztus férfiúságára kötött kőtél leírása kapcsán találunk.

Érsekújvári kódex, p. 66 (Nyt. IX, 58, 10–15)

Úgymond Izsák nevű zsidó doktor, hogy kötelet kötönek a latrok az ő firfiúságára és az házban tétova vondozták mind ét (éjjel) által nagy szégyenségben anyá-

Budapest, OSZK, Clmae 402, f. 311v

Ut dicit Rabbi Magister Isaac sicut habetur in Biblia Hebraeorum, sicut ipse Isaac praedicavit publice coram viris et mulieribus in Monte Pessulano: **Super-**

²⁰ Gyulafehérvár, Batthyaneum, R II 63, ff. 206–216. Vö. SZENTIVÁNYI Róbert, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*, Szeged, 1958, 114; SOPKO, *i. m.*, II, 217–218.

²¹ R II 63, ff. 213v–215r. *Magister Isaac* neve a f. 214v-n szerepel.

szült meztelen. Mely kénnak miatta Krisztusnak teste mind megdagadozott volt, azért menyé (mennyi) nagy ként avval látott avagy vallott, nem illik nekünk megszámlálnunk, de csak kegyesen róla gondolkodni.

serunt illi tortores unam cordulam et ligaverunt eum in membro naturali et sic traxerunt eum hinc et inde in sanguine suo per illam totam domum nudum. Et ex illo tractu fiat sibi membrum tumefactum et dependebant sibi viscera ad modum magnae bursae. Quantus autem dolor sibi fuerit non est dicendum sed pie et lacrimabiliter cogitandum quia non potest fieri sine magno dolore – hoc Rabbi Isaac.

A budapesti szövegen már jól látszik, hogy vagy ez, vagy legalábbis egy igen hasonló állhatott az Érsekújvári kódex szövegének fordítója előtt, hiszen itt már a szöveg olyan apróbb részleteit is viszontláthatjuk, mint a magyarul „tétova” szóval fordított „hinc et inde” vagy az „anyaszült meztelen” kifejezés latin eredetije. Sőt még az esetleges különbségek forrásaira is rátalálunk, mint például a magyarul „nagy szégyenségben” szókapcsolattal fordított „in sanguine suo”, amely mögött feltehetőleg egy a kurzív írásban igen hasonló alakú „in ignominia sua” rejtőzhet, vagy a latin szöveg „tortores” szava, amelyet szintén az íráskép miatt írhattak vagy fordíthattak latrok („latrones”) alakban. Mindemellett azonban a latin szöveg a fordító szerkesztői alapelveire is rávilágít, hiszen a magyar verzió láthatóan kihagyja a latin szövegnek a magyar olvasó számára talán már megbotránkozást keltő, igen naturalisztikus részletét, miszerint a kínzástól a belek leszállnak a herezacskóba („dependebant sibi viscera ad modum magnae bursae”). Ám ugyanígy kiszervezi a szövegből a forrásokra vonatkozó adatokat is, amelyek szerint ezek a különleges információk valójában egy a *Héber Biblia* (*Biblia Hebraeorum*) címmel ismert szövegből származnak, amelyet a magyar szövegben is idézett Izsák rabbi ismertetett meg hallgatóival, mikor Montpellierben (Monte Pessulano) beszélt minderről férfiak és asszonyok előtt.

Szinte ugyanezzel a forrásmegjelöléssel találkozunk a budapesti kódex további, a magyar szöveggel párhuzamba hozható részleteiben is, így például a kereszt alapjául szolgáló kő eredetével kapcsolatban, amelyről a két szöveg a következőképpen ír:

Érsekújvári kódex (Nyt. IX, 59, 27–35)

Az kőről kedig, kiben állott Krisztusnak keresztfája, úgymond Izsák nevű zsidó doktor, hogy az követ csinálták volt Salomonnak láttára az kőművesek az templomnak épülésére. És vót az templomban kereszthelyen az áldozatnak okáért, melyen Ábrahám atyánk az ő fiát akarta áldozni. És ez kő volt szintén fejér és hétszegű hosszúsága kedig öt seng. És egy nagy harangszabású, magasságával álla az földig. És az kőre tötték Salomonnak zászlóját, kinek vasa ércből volt csinálván...

Budapest, OSZK, Clmae 402, f. 318v

De hoc lapide dicitur in Biblia Hebraeorum sicut scribit magnus doctor Hebraeus Isaac conversus ad fidem quae admodum legit in universitate Paduensi in sua lectione ordinaria: **Et lapis in quo fuit fixus stipes longus crucis Christi fuit primus lapis quem iussu Salomonis magistri artifices praeparaverunt sive aptaverunt ante aedificationem templi Salomonis. Et fuit positus in medio loco ubi aedificatum est templum in monte Marian, ubi sanctus Abraham dilectum filium suum Isaac tulit et posuit super struem lignorum ad modum crucis, ut ipsum Domino immolaret. Et ille lapis est albus habens septem acies sive angulos circumquaque. Et est longitudine quinque brachiorum et erat ad foramen unius magnae campanae, concavatus in medio a supre-**

mo usque ad deorsum. Et super istum lapidem
erat positum vexillum Salomonis cum hasta de me-
tallo.

E szakaszban ugyanazon jellegzetességekre bukkanunk, mint a fent idézett esetben: ismét találunk néhány – feltehetőleg az írásképen alapuló szövegváltozat nyomán keletkezett – különbséget, mint amilyen például a *Salamonnak láttára* kifejezés, amely a latin *iussu Salomonis* (Salamon parancsára) *visu Salomonisként* történő olvasása nyomán állhatott elő. Éppen úgy, mint az *templomnak épülésére* kifejezés, amely ugyancsak a latin *ante aedificationem templi* (a templom építése előtt) egy romlott *ad aedificationem templi* (a templom építésére) vagy a *harangszabású*, amely a latin *ad foramen magnae campanae* szókapcsolat *ad formam magnae campanae* formában történő feloldásának eredménye lehet. Mindemellett az is jól megfigyelhető, hogyan magyarít a fordító, amikor a *magistri artifices* kifejezést egyszerűen *kőművesként* fordítja magyarra. Feltűnő továbbá az is, hogy itt is elhagyja a bonyolult forrásmegjelölést, miszerint ez az információ ugyancsak a *Héberok bibliájából* származik, amelyet az említett Izsák mester, aki melleleg egy keresztény hitre tért zsidó rabbi, a padovai egyetemen tartott előadásában mutatott be hallgatóinak.

A rejtélyes *Héberok bibliája* címmel idézett iratra a budapesti kódex szövege még többször is hivatkozik, így például a keresztfa²² és a Krisztus keresztre feszítésekor használt kalapács²³ eredetével kapcsolatban, amelyek mind nagyjából ugyanebben a formában szerepelnek az Érsekújvári kódexben is. Míg máskor – mint például a Krisztus nyakára kötött kötél,²⁴ a rá adott fehér ruha,²⁵ az elítélő irat,²⁶ illetve a névtábla²⁷ kapcsán – csupán a sokat emlegetett Izsák rabbira utal, ám ezek a helyek is egytől egyig párhuzamba állíthatók az Érsekújvári kódex szövegrészeivel.

Mindezek alapján tehát úgy tűnik, a szövegek forrásának azonosításához a rejtélyes *Biblia Hebraeorum* nyomába kell erednünk, s ha ezt sikerül megtalálnunk, feltehetőleg az azt idézőt és kivonatoló padovai Izsák és a vele együtt szereplő Szent Nodius vagy Amidinus kilétére is magyarázatot kaphatunk.

A latin forrásszöveg

Szerencsés módon a *Biblia Hebraeorum* címet a 16. századi itáliai nyomtatványok adatbázisában már megtalálhatjuk. Egy 1506-os velencei és egy 1563-as bolognai kiadvány címében ugyanis a következőt olvashatjuk: *Krisztus passiójával kapcsolatos néhány tudnivaló, amely a héberok bibliájából lett kivonatolva, s a miénkben nem szerepel,*

²² Clmae 402, f. 314r – ÉK (Nyt. IX, 58, 18–28).

²³ Clmae 402, f. 320r – ÉK (Nyt. IX, 60, 26–33).

²⁴ Clmae 402, f. 293v – ÉK (Nyt. IX, 57, 5–12).

²⁵ Clmae 402, f. 308v – ÉK (Nyt. IX, 57, 24–30).

²⁶ Clmae 402, f. 314v – ÉK (Nyt. IX, 57, 12–24).

²⁷ Clmae 402, f. 321r – ÉK (Nyt. IX, 61, 30–62, 6).

s amelyet a *passio kincsházának is neveznek*.²⁸ Sőt a cím további vizsgálata nyomán már az is kiderül, hogy a szöveg a nyomtatványokon kívül későközépkori kéziratokban is előfordul,²⁹ s nemrégiben még kritikai kiadása is megjelent.³⁰ A szöveg kiadója, Marvin Colker kilenc 15. századi kéziratban találta meg az ott kizárólag a kiadványokból is ismert *Notabilia de passione Christi* címmel szereplő művet.³¹ A kódexekről meggyőzően mutatja ki, hogy egytől egyig itáliai eredetűek, s ferences provenienciát mutatnak.³²

Colker a szöveg eredetével kapcsolatban is fontos eredményekre jutott. Jóllehet a sokat idézett Szent Nodiust, akit az itáliai kéziratok – a hazai latin szövegek Amidinus névváltozatával szemben – rendszerint Nudusként emlegetnek, neki sem sikerült azonosítania,³³ Izsák rabbi személyének sikerült a nyomára bukkannia. Egy 14. század eleji assisi kódexben ugyanis egy olyan exemplumgyűjteményre bukkant, amely a példákban gyakran hivatkozik Izsák rabbira, s vele kapcsolatban egyrészt a *Notabilia* egyes szöveg helyeiből, másrészt egyéb, Izsák életéből vett eseményeket idéz.³⁴ Ezek alapján nagyjából rekonstruálható, hogy Izsák egy feltehetőleg a 14. század legelején élt toledói zsidó rabbi lehetett, aki – amint azt a budapesti kódex is megjegyzi – később áttért a keresztény hitre, s az assisi kódex információi szerint egy Nicolaus de Prato (†1321) nevű bíboros keresztelte meg. Megtérése után a Márton nevet vette fel, és állítólag belépett a karthauzi rendbe. Az assisi kódex tanúsága szerint megfordult Franciaországban, Angliában, s Itália számos egyetemén (pl. Bolognában vagy – mint a budapesti kódexben láttuk – Padovában) tartott előadásokat, meglehetősen nagy sikerrel. Az Izsák életével kapcsolatos eseményeket, csodákat, illetve feltehetőleg magát a *Notabilia* szövegét is, az assisi kézirat szerint egy meg nem nevezett tanítványa foglalta írásba valamikor a 14. század közepe táján.³⁵

²⁸ *Ista sunt quedam notabilia de passione Christi extracta de Biblia Hebreorum: que non sunt in nostra: Et vocatur Thesaurus passionis Domini nostri Jesu Christi*, Venetiis, per Simonem de Luere in contracta Sancti Cassiani, 1506 (EDIT 16: CNCE 63801); illetve *Ista sunt quedam notabilia de passione Christi extracta de Biblia Hebreorum, quae non sunt in nostra: Et vocatur thesaurus passionis Domini nostri Iesu Christi*, Bononiae, apud Alexandrum Benaccium, 1563 (EDIT 16: CNCE 36304). A londoni British Library ezeken kívül a velencei kiadás egy az olasz adatbázisban regisztrálatlan 1514-es reprintjét (*Thesaurus Passionis Christi: Ista sunt quedam notabilia de passione christi, extracta de biblia hebreorum: que non sunt in nostra*, Uenetijs, per Simonem de Luere, 1514) is megőrizte (4224.a.39), magam kizárólag e kiadás szövegét tudtam csak megvizsgálni.

²⁹ Az *In principio* adatbázisában a kiadványok címével már öt 15. századi nápolyi kéziraatra találunk.

³⁰ Marvin L. COLKER, *A Medieval Latin Apocryphon*, Italia Medioevale e Umanistica, 33(1990), 1–73.

³¹ A kéziratok listáját lásd COLKER, *i. m.*, 12–14. Colker azonban a szöveg idézeteit, így például az ugyan-csak 15. századi budapesti kézirat rendkívül bőséges, s a közölt változathoz képest számos eltérést, bővítést és adalékot mutató részleteit nem vette számba.

³² Érdekes, hogy Colker nem említi a szöveg nyomtatott kiadásait sem, bár azok – legalábbis az általam használt 1514-es kiadás erről tanúskodik – pontosan a nála olvasható szöveget reprodukálják.

³³ Csupán annyit sikerült kiderítenie, hogy az említett Nudus valószínűleg egy Toulouse környékén élt remete lehetett, aki főleg látomásairól lehetett ismert. Vö. COLKER, *i. m.*, 8–9.

³⁴ Assisi, Biblioteca Conventuale, Com 442. Leírását és kiadását lásd COLKER, *i. m.*, 66–71.

³⁵ Minderről lásd COLKER, *i. m.*, 5–10.

Latin eredeti és magyar fordítás

A *Notabilia* Colkernél olvasható szövege egyfajta laza jegyzetfüzér benyomását kelti, amelyet az itáliai kódexek s nyomukban a nyomtatott kiadások is nagyjából egységes, ám az olvasó számára igen véletlenszerűnek látszó sorrendben szerkesztenek egybe. Eszerint a mű nagyjából három fő részre tagolható: az elején a passió eszközeire és részleteire vonatkozó különböző információk állnak (§§ 1–52), ezt követi a passió ereklyék katalógusa (§§ 53–55), végül néhány apróbb kiegészítő adat (§§ 56–67).

Az Érsekújvári kódex magyar szövege, bár beosztása – mint azt a függelékben közölt táblázatban is láthatjuk – erősen eltér a *Notabilia* Colker-féle latin szövegétől, mégis csaknem teljes egészében lefedi azt, s így a *Notabilia* egyetlen eddig ismert népnyelvi fordítását jelenti.³⁶

Az Érsekújvári kódex nemzetközi szempontból is unikális magyar szövege – mint látni fogjuk – elég pontosan követi a latint, úgyhogy az sok esetben segítségünkre lehet a kódex néhány bizonytalan olvasatának megértésében.³⁷ Még érdekesebbek azonban azok a szöveghelyek, ahol a latin szöveg tükrében az ismeretlen magyar fordító szövegkezelési, szerkesztési módszereibe nyerhetünk bepillantást. A magyar verzióban ugyanis mindvégig érezhető az a korábban a budapesti kódexszel való egybevetés során már megfigyelt tendencia, hogy a fordító igyekszik a szöveget megszabadítani az általa feleslegesnek ítélt adatoktól, nevektől. Így maradnak el minden esetben az „Isaac nevő sydo doctor” mellől a latinban még gyakran olvasható további adatok a *Biblia Hebraeorum*mal, illetve Izsák előadásainak körülményeivel kapcsolatban. De ugyanezért tűnik el a Moria hegy neve is, ahol Ábrahám fel akarta áldozni Izsákot,³⁸ a tó neve, ahol a keresztet megtalálták,³⁹ vagy a Szűzanya fátylát őrző templom jelzője, miszerint ott nyugszik Nagy Károly.⁴⁰

³⁶ Colker ugyanis nem említi egyetlen nemzeti nyelvű feldolgozást sem, s a német passióirodalom motívumait elemző Tobias A. KEMPER (*Die Kreuzigung Christi: Motivgeschichtliche Studien zu lateinischen und deutschen Passionstraktaten des Spätmittelalters*, Tübingen, Niemeyer, 2006) sem utal egyetlen olyan szövegre sem, amely a *Notabilia* hatását bizonyítaná a német hagyományban.

³⁷ A Nyt. IX, 58, 27-ben a *heeth mondas* helyett egyértelműen *keth mondas* a helyes olvasat, hiszen a latinban – ahogyan a magyarban is – két vélemény olvasható (*Et quamvis Magister Historiarum dicat crucem Christi longam in stipite, xv pedum, non discordat tamen ab isto dicto* [sc. Rabbi Isaac] – COLKER, *i. m.*, 30–31). Míg egy másik helyen, ahol a kódexben a magyar szöveg hiányát egy 17. századi kéz pótolta, valószínűleg elírással állunk szemben, amikor azt olvassuk, hogy a Golgota „heles volt, avagy tettes” (Nyt. IX, 60, 10), ami egyértelműen a latin szöveg „locus ille erat vilis, despectus et altus” helyének felel meg (*altus et despectus* – a budapesti kódexben: Clmae 402, f. 318vb), ami alapján a helyes olvasat szerintem „héres [híres/hírhdet] volt, avagy tettes”, ami valószínűleg a *despectus* = *héres* és az *altus* = *tettes* fordítása, a *tettes* szó ugyanis nagyot, magasat jelent. Vö. *Régi magyar glosszárium*, Bp., Akadémiai, 1984, 698.

³⁸ Nyt. IX, 59, 31: *templomban kereszthelyen az áldozatnak okáért, melyen Ábrahám atyánk az ő fiát akarta áldozni* – COLKER, *i. m.*, 21: *in monte Moria, ubi scilicet Habraham dilectum filium suum scilicet Ysaac obtulit*.

³⁹ A tavat a kéziratok egyértelműen azonosítják a Bethesda tavával, ahol a bénák feküdtek, várva a víz felkavarodását (Jn 5, 2–29), míg a magyar szöveg egyszerűen *allo thóról* beszél (Nyt. IX, 58, 19).

⁴⁰ COLKER, *i. m.*, 56, 12–13: *in ecclesia maiori, ubi iacet sanctus Carolus magnus* – ÉK (Nyt. IX, 62, 37): *Az nagy egyházban vagyon Boldogasszonynak inge*.

A latin szöveggel való egybevetés során az is jól megfigyelhető, hogy a fordító tudatosan az „ájtatos” magyar olvasó igényeihez szabja fordítását. Így kerülnek például a szövegbe az olyan magyarázó „kiszólások”, mint a *miként nálunk az kárpitot* (Nyt. IX, 57, 28), vagy a *mint most nálunk az orgonát* (Nyt. IX, 61, 17) kitétel.⁴¹ Ugyanebbe a sorba illeszkedik a kínok ájtatos szemlélésére vonatkozó, gyakran elhangzó felszólítás, mint például a könnyekkel kapcsolatban (Nyt. IX, 59, 18), ahol a fordító így kiált fel: *Nézzed azért ájtatos lélok az te lelki szemeiddel: ki sír, nem egyéb, hanem az felséges Istennek fia, az te idvezítőd; vagy a szöveg végére illesztett buzdítás: Ezüket azért szerelmes atyámfiai kegyesön higyjétek és szívetökben hordozjátok, hogy mehessetek az örök örömben azokkal, kik Máriával bánkódtanak. Amen, vége vagyon.*

Ugyancsak e tudatos magyarítás részét képezi a latin szavak sajátos magyar megfelelőinek alkalmazása is. Így például a Salomon trónszékének (*Salomon... in templo fecit fieri solium grande* – COLKER, *i. m.*, 50, 3) a *teröm* szóval történő fordítása, amely – bár egyértelműen eltorzítja a latin eredeti értelmét – mégis pontosan illeszkedik abba a hazai grammatikai hagyományba, amelyet a Schlägli Szójegyzékből ismerünk, s amely szerint a *solium* – *terem*.⁴² Talán még ennél is furcsább azonban a szöveg végén olvasható ereklyekatalógus egyik helye, ahol Krisztus az utolsó vacsora előtt a lábmosáshoz felkötött vászonköténye kapcsán a szöveg megjegyzi, hogy az jelenleg *Boldogasszony házánál vagyon* (Nyt. IX, 62, 35). A latin szövegben ugyanis ehelyütt egyértelműen az szerepel, hogy az ereklye a német koronázótemplomban van,⁴³ ami azt sugallja, mintha a fordító a templom vagy egyház szót egyszerűen a „boldogasszonyháza” kifejezéssel fordította volna magyarra.

Fordítás és adaptáció

A magyar verzió, bár szemmel láthatóan ugyanazt a hármas struktúrát (passiós eszközök – ereklyekatalógus – kiegészítő megjegyzések) mutatja, mint a latin, az adatoknak az egyes főbb részekben belüli sorrendjében mégis teljesen eltér a Colker kiadásában reprezentált itáliai hagyománytól. A paragrafusok sorrendje inkább a budapesti kódex passiójában feltűnő idézetek sorrendjéhez áll közelebb, amely viszont a passió elbeszélésébe ágyazva, az egyes események kronológiája szerint veszi sorra az *Arma Christi* darabjait.⁴⁴ Az is feltűnő, hogy a magyar szöveg egy-egy kisebb részletének latin megfelelője is

⁴¹ E hely ugyan megvan a latin eredetiben is (vö. *sicut cohoperiebantur organa cum tabernaculo* – COLKER, *i. m.*, 50, 5–6), ám a *miként nálunk* már a magyar fordító hozzáadásának tűnik.

⁴² *Régi magyar glosszárium*, *i. m.*, 692.

⁴³ COLKER, *i. m.*, 56, 10–11: *ubi coronantur imperatores in Allemannia, est linteus quo precinsit se Christus quando lavit pedes discipulorum suorum.*

⁴⁴ A budapesti kódex idézeteinek sorrendje a függelékben közölt konkordancia sorszámai szerint: Krisztus kötele (Clmae 402, f. 293v – ÉK 1); Krisztus fehér ruhája (Clmae 402, f. 308v – ÉK 3); Krisztus ostorozása és a szemérmére kötött kötél (Clmae 402, f. 311v – ÉK 6); A kereszt eredete (Clmae 402, f. 314r – ÉK 7); Krisztus ítélete (Clmae 402, f. 314v – ÉK 2); A kő, amibe a keresztet állították (Clmae 402, f. 318v – ÉK 10);

kizárólag a budapesti kézirat idézetei között található meg, s az itáliai hagyományban nem fordul elő.⁴⁵

Mindezek alapján tehát joggal merül fel a kérdés, ismerték-e egyáltalán a *Notabiliát* a középkori Magyarországon. Vajon ennek egy sajátos, a Colker által bemutatott itáliai recenzióktól különböző hazai verziója áll a passiószövegek idézetei és az Érsekújvári kódex magyar szövegének összecsengései mögött, vagy csupán különböző, a budapestihez hasonló passió-feldolgozások idézetei közvetítették a szöveget a magyar hagyomány felé, s a passiók és a magyar szöveg hasonlóságai csupán abból adódnak, hogy mindkettő ugyanazon passió-változatokból kölcsönzi a *Notabilia* részleteit?

A kérdés megoldása nem könnyű, hiszen a *Notabilia* utóéletéről gyakorlatilag semmit sem tudunk, s egyelőre egyetlen Itálián kívüli kézirata sem ismeretes, ami esetleg amellett szólhat, hogy a mű inkább különböző, feltehetőleg itáliai eredetű passió-feldolgozások révén, azok szövegébe szőtt idézetek formájában terjedhetett. Ez magyarázatot adhatna a budapesti kódexben olvasható egyszerűsített és romlott szövegváltozatok létrejöttére is, hiszen ilyen jellegű változtatások, átírások az újabb és újabb passióváltozatok szerkesztésekor könnyen létrejöhetnek.

A kalapács (Clmae 402, f. 320r – ÉK 14); A megfeszítés (Clmae 402, f. 320r – ÉK 15–16); Ágyékkötő (Clmae 402, f. 320r – ÉK 21); A névtábla (Clmae 402, f. 321r – ÉK 22).

⁴⁵ Így például a magyar szöveg elején álló, a budapesti kódexben szintén elsőként idézett részlet esetében, amelynek bizonyos motívumai a kritikai kiadásban nem találhatók meg, csak a budapesti kéziratban.

Érsekújvári kódex (Nyt. IX, 57, 5–13)
az kötélről, mely kötelet kötének Krisztusnak nyakára. Először, hogy első kötél az volt, az kivel az tulkot megkötik volt, az Salamonnak temploma előtt az áldozásra. És volt az lónak szőréből csinálva, kin Ábrahám atyánk ült először. És az kötél fekete volt, de hol Krisztusnak nyakát illeté az kötél, megfehéredett volt, mikén az tej. Az kötél kedég hosszú volt, mint egy futamás. És az kötél mostan va-gyon arméniai királynál.

COLKER, *Medieval Apocryphon*, 27–28
Nota, quod funis, quo Christus fuit ligatus, fuit de pillis equi, et fuit ille funis quo ligabatur vitulus mactandus in templo, et fuit de pilis illius equi super quem primo equitaverat et ascenderat pater noster Habraham et funis iste habet adhuc laccinum sicut stetit in collo Christi, et laccinus cursoreus tamen prope collum Christi erat quidam nodus, et citra nodum erat longus ipse funis per unum passum cum dimidio, sicut dicit qui vidit et osculatus es. Quem funem habet rex Armeniae.

Budapest, OSZK, Clmae 402, f. 293v
Et ille funis cum quo ligatus fuit dominus – sicut dicit Rabbi Isaac – fuit de pilis equi factus et cum illo fune ligabatur semper vitulus mactandus in templo. Et fuit de pilis illius equi quem primo equitabat pater noster Abraham et funis ille de pilis **factus ubique est albus sicut lac qui tetigit collum suum** et illum funem habet rex Armeniae.

A példából nyilvánvaló, hogy a magyar szöveg a budapesti kódex latinjához áll közelebb, amit az is mutat, hogy Ábrahámot nem szentnek mondja, mint a kritikai kiadás, hanem atyánknak, mint a budapesti kézirat, s ehhez a mondathoz a budapesti kódexhez hasonlóan hozzáilleszti az *először* (*primo*) határozót. A legmeggyőzőbb érv azonban az a részlet, miszerint a kötél megfehéredett, ahol Krisztus nyakával érintkezett. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ehelyütt egy szövegromlással állunk szemben, amely az olasz eredetű *laccinus* (= csomó) szó félreértéséből keletkezett, amit a másolók tejszerűnek (*sicut lac*), ill. tejfehérnek (*albus sicut lac*) értelmeztek, s így alakult ki ez az itáliai kéziratokból teljesen hiányzó szöveghagyomány, amely az Érsekújvári kódexben is jelen van.

Ebben az esetben tehát az Érsekújvári kódexben olvasható magyar verzió vagy egy a passiókból kivonatolt latin nyelvű idézetfüzér magyar fordítása, vagy az idézeteknek a fordító által kigyűjtött és lefordított sorozata lenne. Ennek azonban ellene mond, hogy a kódexben fennmaradt magyar szöveg határozottan elkülönül a környezetétől: rubrummal írott címe/incipitje és lezárása van, amely kétszer is határozottan utal a szöveg címére: *Itt immár kezdetnek Krisztusnak kénjáról való tudások* (Nyt IX, 57, 1–2) – írja a mű elején, és *Itt immár elvégeztetnek Krisztusnak kénjáról való fegyvereknek tanulságai* – mondja a végén (Nyt. IX, 63, 13–14). A *Krisztusnak kénjáról való tudások*, ill. *tanulságai* tehát valószínűleg a *Notabilia de passione Christi* cím magyar fordítása lehet.

A szöveg e határozottan önálló egységként való kezelése és az egyes részleteknek a passió eseményeinek sorrendjében történő elrendezése, illetve a mű éppen e kronologikusságból következő, a magyar fordításban gyakran hangsúlyozott meditációs, elmélkedő funkciója⁴⁶ arra engednek következtetni, hogy az Érsekújvári kódexben olvasható összeállítás nem véletlenszerű kompiláció, hanem a *Notabilia* egy eddig ismeretlen recenziója. Ez a szövegváltozat lehet egy, a *Notabilia* középkori Magyarországon ismert, s az itáliai recenzióktól különböző latin szövege, amely azonban ebben a formában mind-egyik még nem került elő. Ám az is lehetséges, hogy – éppúgy, mint azt Korondi Ágnes a kódex egy másik szövegén kimutatta⁴⁷ – pusztán a Colker-féle latin eredetinek a magyar fordító által a fordítás során újrarendezett, a magyar olvasók meditációs igényeihez szabott, s így csak a magyar változatban létező, tudatosan átszerkesztett formája.

Forráskritika a magyar fordításban

Az ismeretlen magyar fordító azonban nemcsak fordította és adaptálta a latin eredetit, hanem feltűnő módon még kritikai megjegyzéseket is fűzött hozzá. Egy helyütt például megjegyzi, hogy a latin szövegben elbeszéltekkel szemben, miszerint Krisztus szemérmét a keresztben a Szűzanya saját fátylával takarta el, *Némelyek azt mondják, hogy egy szegény özvegyasszony leánya földte volna bé, miképpen olvastatik egy jeles csodában*.⁴⁸ Még ennél is határozottabban fordul szembe a szöveggel akkor, amikor a keresztre feszítés kapcsán a következő megjegyzést teszi: *Ezeket Izsák nevű zsidó doktor beszéli, de a keresztény doktorok a megfeszítésről, avagy a megfeszítésnek módjáról különben szól-*

⁴⁶ Vö. pl. *Nézzed azért ájtatos lélok az te lelki szeméiddel: ki sír, nem egyéb, hanem az felséges Istennek fia, az te idvezítőd* (Nyt. IX, 59, 18–19); ill. még egyértelműbben a szöveg végén: *Ezüket azért szerelmes atyámftai kegyesön higyjétek és szívetökben hordozjátok, hogy mehesetek az örök örömben azokkal, kik Máriával bándtanak* (Nyt. IX, 63, 10–12).

⁴⁷ KORONDI, *i. m.*, 159–161.

⁴⁸ A „jeles csoda” forrását sajnos nem sikerült megtalálnom, a szakirodalom csupán annyit jegyez meg, hogy Krisztus ágyékkötőjéről a latin hagyomány Anzelm óta úgy tartja, hogy azt a Szűzanya terítette rá, mikor már nem bírta nézni mezítelenségét. Vö. KEMPER, *i. m.*, 170–188.

nak, s ezután elbeszéli a két lator rövid – egyébként szintén a *Notabilia* és a hagiográfiai hagyomány alapján szerkesztett – történetét.⁴⁹

Ugyanerről a kritikus hozzáállásról tesz bizonyosságot a magyar fordító szerkesztői munkája is. Már korábban is volt szó arról, hogy a Krisztus szemérmére kötött kötéllal kapcsolatban a magyar fordító kihagyta a latin szövegben szereplő szinte már groteszk információt, miszerint a kínzástól a belek leszállnak a herezacskóba. Hasonló megbotránkoztató részletek azonban lépten-nyomon előkerülnek a latin szövegben. Így például Izsák rabbi azt is tudni véli, hogy a felfüggesztett emberben felgyúlik a nedvesség, s ezért törvényszerűen bevizel, Krisztussal azonban nem történt ilyesmi a kereszten, de csak azért nem, mert ő az oldalsebén keresztül bocsátotta ki a felgyúlt nedvességet.⁵⁰ Ezt a részletet azonban a magyar fordító kihagyta, egyszerűen nem fordította le, még akkor sem, ha ennek eredményeképpen a magyar szövegben egy határozott törés érezhető.⁵¹ Ugyanígy elhagyta a latin szövegnek a keresztre feszített herezacskójával kapcsolatos szinte már morbid részleteit is.⁵²

A szöveg tehát, bár magyar fordítása mégiscsak elkészült, valószínűleg mégsem számíthatott abszolút tekintélynek, s átszerkesztésének, meghúzásának hátterében szemmel láthatóan egyáltalán nemcsak a magyarítás és a szövegnek az ájtatos olvasó számára történő érthetővé tétele állhatott, hanem egyfajta igen határozott kritika is.

Ez a kritikus hangvétel azonban egyáltalán nem csak a magyar fordítót jellemezte. Ugyanezt látjuk viszont a budapesti passiókéziratban is, amely a *Notabiliából* vett bizonyos részleteket, így például épp a keresztre feszített herezacskójával kapcsolatos megállapításokat, csak utólagos margináliák formájában közli.⁵³ Sőt egy helyütt határozottan szembe is fordul Izsák rabbi tekintélyével, s megjegyzi, hogy a keresztre feszítés kapcsán Izsákkal szemben inkább az Anyaszentegyháznak kell hinnünk, amely úgy tartja, hogy a földön fekvő szegzették Krisztust a keresztre. Ám mindennek ellenére mégsem veti el teljesen Izsák rabbi szavait, s megpróbálja őket valahogyan összeegyeztetni a

⁴⁹ A két megfeszített lator nevére és sorsára vonatkozóan lásd Bruce Manning METZGER, *Names for the Nameless in the New Testament: A Study in the Growth of Christian Tradition* = B. M. M., *New Testament Studies: Philological, Versional, and Patristic*, Leiden, Brill, 1980, 23–45, 34–35.

⁵⁰ COLKER, i. m., 36, 5–6: *Nam naturale est homini suspenso quod lacrimat. Quod si non lacrimat, facit urinam. Christus autem non emisit aliquam urinam, sed per aperturam lateris continuo exivit sanguis et aqua.*

⁵¹ Nyt. IX, 59, 23–27: *Mert úgy mondanak természettudó doktorok, hogy szükség felfüggesztött embernek, hogy először könyvezzenek, mert ha kenyet nem hullatnak, tehát szükség nedvességnek jőni ki belőle. De maga Krisztus Urunk az keresztfán az ő oldalán eresztette ki az vizet, ahol a mondat közepén a kenyet nem hullatnak után határozott törés látszik, hiszen hiányzik a bevizelésre vonatkozó részlet (facit urinam).*

⁵² COLKER, i. m., 45: *secundum supradictum Ysaac Hebraeum, Christi interiora descenderunt in bursam. Et bursa quasi pendebat usque ad genua, ita quod domina nostra, quae erat praesens videns talia et non valens ferre... ligavit circumquaque limbos Christi Yhesu.* E magyarázat helyett a magyar fordító csak egy rövidke kivonatot közöl, s azt is mintegy vitatkozva az elmondottakkal: *Némelyek az doktorok közül úgy mondnak, hogy Asszonyunk Mária földte bé Urunk Krisztust. Némelyek pedig azt mondják, hogy egy szegény özvegyaszony leánya földte volna bé, miképpen olvasatik egy jeles csodában* (Nyt. IX, 61, 22–25).

⁵³ Így például a 320v lap alsó margóján.

hivatalos egyházi tanítással.⁵⁴ Ugyanilyen szembenállást láthatunk a *Notabilia* egy 15. századi dublini kéziratában is, amelynek scriptora a szöveg végére odairja, hogy az elbeszélés szerinte apokrif, s a szöveg minden bizonytalanságtól származhat.⁵⁵

E határozottan kétséges megítélés fényében tehát még érdekesebb a kérdés, vajon ki-nek szól ez a határozott ellenérzés, honnan veszi a toledói Izsák rabbi a passió e furcsa, időnként már a megbotránkoztatásig naturalisztikus részleteit, s mi lehet az általa oly gyakran és szívesen idézett, s a 16. század elején még magyarra is lefordított, a dublini kézirat által „apokrifnak” nevezett *Biblia Hebraeorum*.

A Héber bibliaja

Marvin Colker a *Notabilia* kritikai kiadásában viszonylag egyszerűen zárja le a kérdést, s kijelenti, hogy szerinte az Izsák által elmondottak legnagyobb része kitaláció,⁵⁶ ám ez a *Héber bibliajának* azonosítási problémáját nem oldja meg. A kérdés már csak azért is különösen izgalmas, mert – mint azt a késő-antik zsidó–keresztény evangéliumi hagyományok egyik legismertebb kutatója, Albertus Frederik Klijn kimutatta – a középkori passiószövegek hivatkozásai nagyon gyakran őrizhetnek korai apokrif hagyományokat.⁵⁷ Így kerültek elő egy a szakirodalomban többnyire név és lelőhely nélkül idézett latin nyelvű középkori passiószövegből az ún. *Héberek szerinti evangélium* töredékei,⁵⁸ melyek ősiségét egyértelműen bizonyítja, hogy az idézetek Jeromosnál, illetve más korai egyházatyák műveiben is előfordulnak.⁵⁹ Éppen ezért joggal merülhet fel a kérdés, vajon nem lehetséges-e, hogy a *Biblia Hebraeorum* esetében is hasonló jelenséggel állunk szemben, s hogy a toledói Izsák rabbi a 14. század elején valami olyan sémi (talán arámi vagy arab) nyelvű evangéliumi tradícióhoz férhetett hozzá, ami valóban a kereszténység

⁵⁴ Clmae 402, f. 320r: *Hoc Rabbi Isaac ex Biblia Hebraeorum, sed potius credendum est, quod crucifixio Christi in manibus et pedibus facta est in terra. Nam et hoc tenet sancta mater ecclesia quia in sancta magna sexta feria elevatur crux in altum tribus vicibus... ut credamus eum sic pro nostra salute fuisse crucifixum. Tamen dictum Rabbi Isaac non condempnamus...* Ehhez egy másik kéz a margón még külön hozzászól, hogy Anselm beszámolója is megerősíti Izsák rabbi szavainak igazát: *Nam et sanctus Anselmus probat sic factum fuisse crucifixum Jhesum sicut Isaac rabbi narrat...*

⁵⁵ Vö. COLKER, *i. m.*, 65: *Hec licet sint apocrypha, potest tamen esse vera deo taliter disponente. Etenim potest pie credi, quod Iudaei fecerunt quidquid crudelitatis potuerunt. Videtur tamen dictamen mulierum, sed non earum sententia.*

⁵⁶ COLKER, *i. m.*, 4: „...much of the content of the *Notabilia* is imaginary.”

⁵⁷ Lásd A. F. J. KLIJN, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, Leiden, Brill, 1992, Nr. XX, XLII, LII, LIII, LIV, LV, illetve a helyekhez írott kommentárokat, ill. a töredékek magyar fordítását: *Jézus rejtett szavai*, Bp., Holnap, 1990, 96–97.

⁵⁸ A passiószövegre a szakirodalom ez idáig csak mint egy 14. századi *Historia passionis* című, német eredetű összehasonlításra hivatkozott (vö. KLIJN, *i. m.*, 23, 61. j.), a szöveget nemrégiben Tobias Kempernek sikerült azonosítania, aki megállapította, hogy a kérdéses passió a 14. századi Johannes Zenzenhausen (†1380) passiószövege, ám a szöveg Klijn által idézett kéziratát azóta sem sikerült megtalálni. Vö. minderről KEMPER, *i. m.*, 142, 430. j.

⁵⁹ Vö. KLIJN, *i. m.*, XLII, ill. *uo.*, 130–131.

korai időszakáig, az ún. zsidó–keresztény hagyományig nyúlik vissza, s a latin, illetve nyomában a középkori magyar szöveg egy ilyen elveszett apokrif idézeteit őrizte meg.⁶⁰

Ez a feltevés egyelőre nem igazolható meggyőzően. Annyi viszont bizonyos, hogy a *Biblia Hebraeorum Notabilia* alapján rekonstruálható idézetei nem feleltethetők meg sem a *Héberék szerinti evangélium*, sem a másik állítólagos zsidó–keresztény kompiláció, a *Nazoreusok evangéliuma* egyetlen ma ismert töredékének sem. A passió állítólag a *Biblia Hebraeorumból* kivonatolt, már-már Krisztus isteni tekintélyét aláásó naturalisztikus részletei pedig nem is annyira ezen, a fennmaradt töredékek alapján a kanonikus evangéliumoktól csak alig különböző iratok hangvételére emlékeztetnek. Sokkal inkább egy olyan zsidó hagyományt sejtetnek, amely polemikus, keresztényellenes céllal nyúl a passió feldolgozásához. Ilyen polemikus céllal íródott, zsidó eredetű „apokrif evangéliumok” viszonylag nagy számban maradtak fenn a korai és későközépkorból egyaránt, s meglehetősen széles körben elterjedtek a héber–arámi nyelvterülettől egészen a perzsiai vagy spanyolországi diaszpóráig.⁶¹ A legismertebb képviselőjük az a feltehetőleg 7–8. századi eredetű zsidó Krisztus-életrajz, amelyet *Toledoth Jesu* címen tartanak számon.⁶² Ez az irat azonban, amelyre egyébként a *Notabiliával* kapcsolatban egy lábjegyzet erejéig már Marvin Colker is utalt, nem tartalmaz semmiféle párhuzamot a *Biblia Hebraeorummal*.⁶³

A *Toledoth Jesu* azonban korántsem az egyetlen ilyen jellegű szöveg, rajta kívül számos más hasonló zsidó összeállítás is létezik.⁶⁴ E tanulmány keretei között nem vállalkozhattam arra, hogy ezeket összevessem a *Biblia Hebraeorum* eddig ismert latin töredékeivel, ám a zsidó polemikus Krisztus-életrajzok egyik reprezentatív gyűjteményének átlapozása arról győz meg, hogy egy ilyen jellegű összevetés talán nem lenne hiábavaló. Az egyik zsidó iratban ugyanis sikerült a Krisztus szemé elé kötött szalag egyébként a *Notabiliában*, sőt a magyar fordításban is szereplő⁶⁵ motívumának párhuzamára bukkan-

⁶⁰ A *Héberék szerinti evangélium* egy görög töredékéről Sebastian BROCK bizonyította be, hogy a mögötte álló eredeti egy sémi nyelven, feltehetőleg arámiul íródhatott: *A New Testimonium to the "Gospel according to the Hebrews"*, *New Testament Studies*, 18(1971), 220–222. Ugyanezt írja egyébként Jeromos is, aki egyik művében (*Contra Pelagianos* 3,2) beszámol arról, hogy az evangélium egyik arámi nyelvű példányát a caesareai könyvtárban találta meg, s később görögre és latinra is lefordította. Vö. minderről Simon Claude MIMOUNI, *Les fragments évangéliques judéo-chrétiens « apocryphisés » : Recherches et perspectives*, Paris, J. Gabalda et Cie, Éditeurs, 2006, 38.

⁶¹ Jó áttekintést nyújt a kérdésről Stephen GERÖ, *Apocryphal Gospels: A Survey of Textual and Literary Problems = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 2.25.5(1988), 3969–3996, 3991–3993.

⁶² A szövegről részletesen lásd Samuel KRAUSS, *Das Leben Jesu nach jüdische Quellen*, Berlin, S. Calvary, 1902, 50–64; ill. a szövegnek a passiót tárgyaló részleteihez lásd Hillel NEWMAN, *The Death of Jesus in the Toledot Yeshu Literature*, *Journal of Theological Studies*, 50(1999), 59–79.

⁶³ COLKER, *i. m.*, 4, 2. j.: „The apocryphon does not show any influence of the *Toledoth Yeshu*”.

⁶⁴ Vö. pl. William HUTTMANN, *The Life of Jesus Christ, incl. His Apocryphal History, from the Spurious Gospels*, London, 1818, 163–164.

⁶⁵ Vö. COLKER, *i. m.*, 50, 9–10; ill. magyarul az Érsekújvári kódexben: *Nyt*. IX, 58, 2–3.

nom.⁶⁶ Ennek alapján pedig elképzelhetőnek látszik, hogy egy részletes összevetés további párhuzamokat is napvilágra hozhatna, amelyek alapján arra következtethetünk, hogy az Izsák rabbi előadásai és beszámolója alapját képező *Biblia Hebraeorum* valójában talán egy keresztényellenes polemikus irat lehetett, amelyre az áttért rabbi – feltehetőleg a legjobb szándékkal – mint Krisztus passiójáról tudósító, a keresztények számára ismeretlen, s „héber” nyelve miatt ősinek és autentikusnak tekintett forrásra hivatkozott. Ez a szöveg azután a konvertita Izsák révén átkerült a keresztény köztudatba is, és bár – mint a scriptorok és a magyar fordító kritikus megjegyzéseiből is látható – néhányan megsejtették alapvetően polemikus karakterét, a 15. század folyamán széles körben elterjedt, s a 16. század elején még magyar fordítása is született.

Mindez természetesen egyelőre csupán hipotézis, amelynek kétséget kizáró bizonyításáig meg kell elégednünk azzal a ténnyel, hogy a Krisztus passiójának részleteiről tudósító, a konvertita Izsák rabbitól származó, a rejtélyes *Héberék bibliája* című iratból kivonatolt furcsa szövegben sikerült azonosítanunk az Érsekújvári kódex egyik passiószövegének eddig ismeretlen latin forrását.

Függelék: Az Érsekújvári kódex és a Notabilia megfelelései

1	Nyt. IX, 57, 5–12: <i>Miképpen az zsidó doktorok mondják, először az kötélről, mely kötelet kötének Krisztusnak nyakára.</i>	Not. § 13: Nota quod funis, quo Christus fuit ligatus... ⁶⁷
2	Nyt. IX, 57, 12–24: <i>És az Krisztusnak bosszúságáról, az kit Krisztuson töttenek, ... kik azt gonoszul írták és hamisan szörszötték.</i>	Not. § 20–21–22: Nota quod sententia data contra Christum (időnként kivonatos)
3	Nyt. IX, 57, 24–30: <i>És Krisztusnak fejér ruhájáról... hogy ki volt Salamoné.</i>	Not. § 14. Nota quod vestis ista alba... fuerat regis Salomonis.
4	Nyt. IX, 57, 30–58, 2: <i>És az idegökkel, melyekkel... ostorokat Krisztust ostorozni</i>	Not. § 60, 8–10: funiculi fuerunt applicati... flagela pro corpore Christi
5	Nyt. IX, 58, 2: <i>Az ruhával, kivel Krisztusnak szeméit beköttek... Krisztusnak kénja és idvezült.</i>	Not. § 47, 9–10 (crucifixorum – helyett a magyarban papi fejedelmek), § 61, 5–7.
6	Nyt. IX, 58, 6–15: <i>Krisztusnak ostorozói voltak hat ifjak... de csak kegyesen róla gondolkodni.</i>	Not. § 15. ⁶⁸
7	Nyt. IX, 58, 16–59, 3: <i>Továbbá Krisztusnak keresztfájáról szólnak... Az általfa kedég őt seng volt.</i>	Not. §§ 16–19.
8	Nyt. IX, 59, 3–7: <i>Azért Krisztusnak keresztfája megmértén Krisztusnak... mert a szegek igen temérdökök valának,</i>	Not. § 23, 1–3: fuit mensa crux Christi et secundum latitudinem brachiorum eius... (a szakasz végének nincs pontos megfelelője)

⁶⁶ KRAUSS, *i. m.*, 283: „Die römischen Soldaten verurtheilten Jesu die Kleider abnehmen und ihm in Purpur anlegten. Die Juden machten daraus die Anecdote, es seien ihm die Augen mit einem Kleide zugedeckt worden, damit er nicht wisse, wer ihn schlugte.”

⁶⁷ Vö. mindehhez: 45. jegyzet.

⁶⁸ Lásd fentebb a Krisztus szemérmére kötött kötélről tudósító szöveget.

- 9 Nyt. IX, 59, 7–27: *és az keresztfának mértékéről, hogy megfűrták volt, oly igen nehéz vala... az ő oldalán eresztette ki az vizet.* Not. § 25–26–27.⁶⁹
- 10 Nyt. IX, 59, 27–60, 17: *Az körül kedig, kiben állott Krisztusnak keresztfája... azaz kin Úr Jézus Krisztus felfüggesztették.* Not. §§ 1–10, 11 (kivonatossan, az utóbbi kettőből csak egy-egy mondat)
- 11 Nyt. IX, 60, 17–19: *Ezeket Izsák nevű zsidó doktor beszéli. De a keresztyény doktorok a megfeszítésről, avagy a megfeszítésnek módjáról különben szólnak, és először úgy mondanak:* Nincs megfelelője.
- 12 Nyt. IX, 60, 19–23: *két tolvajt feszítetének meg... Krisztust káromolván, elveszett* Not. § 28 (kiegészítésekkel a latrok sorsáról)⁷⁰
- 13 Nyt. IX, 60, 23–26: *És Krisztus Urunkat mezíten az keresztfára feszítvén, nagy éktelenül. Először a bal kezét megszegezék mely szeget a verővel kilencszer ütöttek* Not. § 30, 4–8.
- 14 Nyt. IX, 60, 26–32: *Úgymond Izsák nevű zsidó doktor, hogy az verő volt Salamonnak idejében... kivel a vasszegeket kivonták.* Not. § 38, 1–8.
- 15 Nyt. IX, 60, 32–34: *Annak utána Üdvezitűnknek az jobb kezét a fűrásra vonták, mely fűrás igen messze volt a másiktól, és még kilencszer a szeget reá ütötték.* Not. § 30, 8–9.
- 16 Nyt. IX, 60, 35–61, 2: *Azután az ő fölséges lábait is megszegezték. És mivelhogy messze fűrták volt a széghelyt, ismég kivonták és ismég kilencszer a szeget reá ütötték.* Pontos forrása nincs meg a *Notabiliában*, talán a legközelebbi párhuzama a *Notabilia* egyik idézete a budapesti kódexben: Clmae 402, f. 320ra: *Et consignando ambos pedes simul derunt cum malleo XIX ictus sive percussiones – ut dicitur in Biblia Hebraeorum – quod quando conclavabantur pedes Christi benedicti cum uno clavo...* (ezután = Not. § 37, 3–10)
- 17 Nyt. IX, 61, 3–7: *De a jobb lábát a bal lábára tévén – úgymond Szent Nódus... igen nagy kint vallott őfölsége.* Not. § 37, 3–10.
- 18 Nyt. IX, 61, 7–9: *Úgy mondanak a doktorok, hogy az időben Krisztus Urunk nem ivöltött, de az ő szemeit mennyországra emelte, és imádkozott.* Not. § 32, 5–8.
- 19 Nyt. IX, 61, 9–19: *Eképpen nagy éktelenül fölfeszítvén Krisztus Urunkat, a keresztet felemelték dorongokkal. ... és a megmondott fehér kőben úgy eresztették* Not. § 33, 1–2; § 48.⁷¹
- 20 Nyt. IX, 61, 19–21: *Azt mondja Szent Nódus, hogy a felemelt Krisztus keserőséggel, szidalmazással és káromlással függött a keresztfán, minden testében megsebesülve.* Konkrét párhuzamát nem találtam.

⁶⁹ Vö. fentebb a Krisztus könnyeiről beszámoló részletet.

⁷⁰ Vö. fentebb, 49. jegyzet.

⁷¹ Vö. fentebb a *solium* szóval kapcsolatban.

- 21 Nyt. IX, 61, 22–30: *Némelyek az doktorok közül úgy mondanak, hogy Asszonyunk Mária földte bé Urunk Krisztust... cipriai király tartja a ruhát, az, kivel bekötték volt Krisztusnak szemérmét.* Not. § 40–41; § 53, 5–7. sajátos kivonata, vö. fentebb 40. jegyzet.
- 22 Nyt. IX, 61, 30–62, 1: *Az nevezetről kedig, kit az olajfatáblákra írtak volt... Azért akkoron azon esküdtetnek* Not. § 46, 2–7 (két mondat felcserélve)
- 23 Nyt. IX, 62, 1–3: *Krisztust méltónak lenni halálra. Ezt az evangélisták nem írták meg, mert sokat elhagytanak benne. Némely doktorok azért úgymondnak,* Nincs párhuzama a *Notabiliában*.
- 24 Nyt. IX, 62, 3–6: *az szolgál, ki az táblát az keresztfához vitte... azért ezképpen két szeggel megszegezték az keresztfához.* Not. § 43, 6–11 (kivonatolva, a két szeggel való felszegezés motívuma nincs meg)
- 25 Nyt. IX, 62, 6–10: *Az ecetöt, kit Krisztusnak hoztak volt, ... az tuloknak epéjéből csinálván, kit áldozzanak idegön emberekért és jövevényökért.* Not. § 39, 2–5 (kit áldozzanak idegön emberekért és jövevényökért kitétel a latinban hiányzik)
- 26 Nyt. IX, 62, 10–14: *Az kopja kedig, kivel Krisztusnak szívét megöklelték... voltanak Salomonnak templomából, mert azokkal szereznek volt áldozást.* Not. § 47, 1–8. (A latinban Longinus *prandiu*-mot, azaz reggelit vitt a pásztoroknak, míg a magyarban *izenést*. A *mert azokkal szereznek volt áldozást* kitétel a latinban nincs meg.)
- 27 Nyt. IX, 62, 15–19: *Azért továbbá az házról, kiben Krisztust ostorozták... vesszőknek miatta és ostoroknak miatta megnyúztaték* Not. § 63.
- 28 Nyt. IX, 62, 19–21: *az kötelekvel, avagy az idegökkel... ki jelen volt Ábrahámnak* Not. § 60, 1–3.
- 29 Nyt. IX, 62, 21–23: *És Istennek szent teste fölühaladja... hogy mindenekül inkább láttatnék* Not. § 65, 1–2. (A *hogy mindenekül inkább láttatnék* a latinban hiányzik.)
- 30 Nyt. IX, 62, 23–24: *Cipriai királynál vagyont az fejér kő, kiben az keresztfá állott.* Not. § 53, 4–6.
- 31 Nyt. IX, 62, 24–25: *Az asztal es nála vagyon, kin Krisztus az végvacsorát tette. Az ostoroknak es egyik nála vagyon.* A mondatnak nem találtam párhuzamát. + Not. § 53, 9: *Item unum de flagellis, cum quo flagellatus fuit ipse Christus*
- 32 Nyt. IX, 62, 25–32: *Arméniai királynál vagyon az kötél, az kit Krisztus nyakára kötötenek volt.* Not. § 54, 1–4; § 55, 5–7: *Item princeps Armeniae habet in quadam capsula eburnea coho-perta de cristallo pillos evulsos de barba Christi. Et sunt bene pilli et sunt quasi pilli rubei.* § 54, 5–6.
- 33 Nyt. IX, 62, 33–34: *Indiai királynál vagyon Krisztus lábainak szege, ki négy ujjal volt hosszabb az többinél.* Not. § 55, 3–5.
- 34 Nyt. IX, 62, 34–37: *Cipriai ispánnál vagyon az székek, kin Krisztus ült, mikoron megkoronázták... Az nagy egyházban vagyon Boldogasszonyinak inge.* Not. § 55, 7–13.⁷²

⁷² Vö. fentebb a *boldogasszonyháza* szóval kapcsolatban, ill. még 43. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2033. CZX. évfolyam 80szám

- 35 Nyt. IX, 62, 37–63, 2: *Franciai királynál va-
gyon az tiviskorona, ... És még nála vagyon az
szegnek egyik,* Not. § 53, 1–4 (a kitétel, miszerint a lándzsát
parozai császár... elvötte franciai királytól,
nincs a latinban); § 55, 2.
- 36 Nyt. IX, 63, 2–6: *És még nála vagyon az szeg-
nek egyik, és nála vagyon Boldogasszonynak
egy fő fedele, ki Boldogasszonynak fején volt az
keresztfa alatt, kire hullott Krisztusnak szent vé-
re. És nála vagyon az asztalnak nagyobb része,
kin Krisztus vacsorált az apostolokkal.* Nincs párhuzama.
- 37 Nyt. IX, 63, 6–8: *Az Krisztusnak ostorozói közül
kettő... négye kedig idvezült.* Not. § 51, 5–12 (rövidítve)
- 38 Nyt. IX, 63, 9–10: *Olvastatik kedig, hogy kik
Máriával bánkódtanak, azok idvezültenek.* Not. § 50, 7–10 (kivonatolva)
- 39 Nyt. IX, 63, 10–12: *Ezüket azért szerelmes
atyámfiai kegyesön higyjétek és szívetökben
hordozjátok, hogy mehessetek az örök örömben
azokkal, kik Máriával bánkódtanak. Amen, vége
vagyon.* Nincs párhuzama.